

**You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Artykuły wojskowe Hieronima Radziwiłła dla garnizonu słuckiego z 1733 roku na tle prawa wojskowego Wielkiego Księstwa Litewskiego

Author: Wojciech Organiściak

Citation style: Organiściak Wojciech. (2012). Artykuły wojskowe Hieronima Radziwiłła dla garnizonu słuckiego z 1733 roku na tle prawa wojskowego Wielkiego Księstwa Litewskiego. "Z Dziejów Prawa" (T. 5 (2012), s. 361-374).

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

WOJCIECH ORGANIŚCIAK
Katowice

Artykuły wojskowe Hieronima Radziwiłła dla garnizonu słuckiego z 1733 roku na tle prawa wojskowego Wielkiego Księstwa Litewskiego

Niniejszy artykuł stanowi wprowadzenie do opublikowanych w tym tomie *Artykułów wojskowych Hieronima Radziwiłła z 1733 roku*, wydanych dla żołnierzy garnizonu na zamku w Słucku w formie „ekstraktu” z dawnych praw wojskowych obowiązujących na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego. Poza krótką charakterystyką ważniejszych litewskich pomników prawa wojskowego i wskazaniem zakresu ich obowiązywania, zostanie także podjęta próba odnalezienia niektórych wzorów, jakimi posłużono się tworząc tzw. *Artykuły słuckie*, oraz określenia wzajemnych wpływów i przenikania się koronnego i litewskiego wojskowego prawa karnego. Ciekawe wydaje się także ustalenie zakresu zmian w prawie wojskowym Wielkiego Księstwa Litewskiego, które nastąpiły w XVIII w., w tym także wpływu prawa koronnego oraz rodzimych źródeł prawa wojskowego o podobnym charakterze, tj. wydawanych dla garnizonów wojskowych w różnych miejscach obronnych dawnej Rzeczypospolitej, i ułożenie w tym nurcie tzw. *Artykułów wojskowych Hieronima Radziwiłła z 1733 r. dla garnizonu na zamku w Słucku*¹.

¹ Rękopis składający się z 51 artykułów i juramentu pod nazwą *Ekstrakt Artykułów wojskowych za Nayaśniejszych Krolow Polskich y Hetmanow Wielkiego Księstwa Litewskiego ustanowionych na rozkaz J.O. Księcia Hieronima Radziwiłła starosty Krzyczewskiego dla Garnizonu w Słucku sporządzone 29 kwietnia 1733 roku w Zamku Słuckim* znajduje się w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, w Archiwum Radziwiłłów, w dziale VII *Militaria*. Należy jednak wskazać, że z niewiadomych przyczyn tzw. *Artykuły dla garnizonu słuckiego (Ekstrakt)* są podzielone, mianowicie art. 1—29 (ten ostatni niedokończony) znajdują się w jednostce archiwal-

Dotychczasowa literatura historycznoprawna nie poświęca zbyt wiele uwagi problematyce dawnego prawa wojskowego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Poza artykułami M. Kukieła² i G. Błaszczyka³, pomocne mogą tu być jedynie nieliczne prace ukazujące problematykę przedrozbiorowego prawa karnego Rzeczypospolitej szlacheckiej⁴. Bardziej przydatne od tych ostatnich mogą być prace przedstawiające historię wojskowości Wielkiego Księstwa Litewskiego, przynoszące wiele interesujących nas szczegółów⁵.

Podstawową bazę źródłową opracowywanej tematyki odnaleźć można w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, gdzie w Archiwum Radziwiłłów, w dziale *Militaria*, pod sygnaturami 5 i 260, znajdują się rękopisy nieznanego S. Kutrzebie pomnika prawa wojskowego, który w zamyśle autora niniejszego tekstu ma być kolejnym elementem uzupełniającym fundamentalny dla badaczy zagadnienia zbiór wielkiego historyka i znawcy źródeł dawnej Rzeczypospolitej⁶.

Na wstępie warto zatem przypomnieć, że dawne prawo wojskowe Rzeczypospolitej szlacheckiej to przede wszystkim zbiór przepisów, które zawierały normy prawa karnego i administracyjnego. Regulowały głównie życie wewnętrzne wojska, jego stosunek do ludności cywilnej oraz normy ustalające

---

nej pod sygnaturą 5, a pozostałe, tj. od końcówki art. 29 do art. 51 plus *jurament* — w jednostce archiwalnej pod sygnaturą 260. Pragnę zastrzec, że ze względu na cel — wprowadzenie do opublikowanego niżej pomnika prawa i bardzo ograniczone ramy wydawnicze — niektóre uwagi muszą niejednokrotnie mieć charakter bardzo pobieżny i wybiórczy.

² M. Kukiel: *Zagadka Artykułów wojennych z 1609 roku a wojskowe prawo karne wielkiego księstwa litewskiego*. „Ateneum Wileńskie” 1934.

³ G. Błaszczyk: *Ustawy i artykuły wojskowe Polski i Litwy do 1569 roku*. In: *Lietuvos Valstybė XII—XVIII a.* Red. Z. Kiaupa, A. Mickevicius, J. Sarcevičienė. Vilnius 1997; Idem: *Artykuły wojskowe i ich rola dla ustroju sił zbrojnych i prawa wojskowego*. „Czasopismo Prawno-Historyczne” [dalej: CPH] 1979, z. 2; K. Łopatecki: *Okoliczności tworzenia prawa wojskowego w Wielkim Księstwie Litewskim (1535—1673). Z badań nad kulturą prawną Rzeczypospolitej szlacheckiej*. W: *Środowiska kulturotwórcze i kontakty kulturalne Wielkiego Księstwa Litewskiego od XV do XIX wieku*. Red. U. Augustyniak. Warszawa 2009.

⁴ S. Kutrzeba: *Polskie ustawy i artykuły wojskowe od XV do XVIII wieku*. Kraków 1937; J. Kamiński: *Historia sądownictwa wojskowego w dawnej Polsce*. Warszawa 1928.

⁵ H. Wisner: *Wojsko litewskie I. połowy XVII wieku*. Cz. 1—3. „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” [dalej: SMHW] 1973, T. 19, cz. 1, s. 61—138; 1976, T. 20, s. 5—26; 1978, T. 21, s. 45—148; Idem: *Wojsko Wielkiego Księstwa Litewskiego*. *Czaszy Zygmunta III i Władysława IV*. W: „Zeszyty Naukowe WSP w Opolu”. *Historia* 26. Opole 1988, s. 217—233; A. Rachuba: *Siły zbrojne Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVII wieku*. „Przegląd Wschodni” 1994, T. 3, cz. 3, s. 379—410.

⁶ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie [dalej: AGAD], Archiwum Radziwiłłów [dalej: AR], dz. VII *Militaria*, sygn. 5, s. 260 i nast., szczególnie do sygn. 268. Odnaleźć można tam nie tylko sporą liczbę aktów normatywnych, ale także wiele materiałów dających obraz funkcjonowania praktyki ówczesnego wojskowego wymiaru sprawiedliwości, głównie w oddziałach prywatnych znajdujących się na żołdzie Radziwiłłów. Por. S. Kutrzeba: *Polskie ustawy...*, s. 232 i nast.

sposób prowadzenia działań wojennych. Przepisy prawa wojskowego obowiązywały przede wszystkim pozostających w służbie żołnierzy i wolontariuszy, o ile ci ostatni wyrazili na to zgodę, oraz ludność cywilną, która poruszała się za wojskiem⁷. Należy także wskazać, że na system dawnego prawa wojskowego Rzeczypospolitej szlacheckiej składały się różne rodzajowo źródła. Początkowo były to edykty i statuty królewskie, które w zasadzie miały charakter wieczysty⁸. Od XVI w. ustawodawstwo wojskowe zaczęło stopniowo przechodzić w ręce sejmu i urzędu hetmańskiego. Uchwały sejmowe dotyczące obowiązku wojskowego wydawał sejm zazwyczaj z mocą obowiązującą na okres danej wyprawy wojennej lub do następnego sejmiku. Wydaje się, że wówczas nie stosowano się jeszcze w pełni do zasady *lex posterior derogat priori*. Faktem jest jednak szerokie używanie w dawnym prawie wojskowym zasady subsydiarności. Dawała ona, choć w praktyce nie zawsze konsekwentnie, pierwszeństwo ustawie najnowszej, nie wykluczając jednak stosowania norm wcześniejszych⁹.

W odniesieniu do dziejów koronnego prawa wojskowego należy podkreślić, że ważnym momentem było nadanie przez sejm z 1609 r. *Artykułom wojennym hetmańskim* mocy ustawy sejmowej, co w konsekwencji inaczej niż na Litwie doprowadziło do pewnego przyhamowania rozwoju polskiego prawa wojskowego¹⁰. Po 1609 r. w Koronie publikowano jednak różne przepisy prawa wojskowego, jak: *Artykuły wojskowe dla auctoramentu cudzoziemskiego Władysława IV*, *Ordynację sądów wojskowych* za panowania Jana Kazimierza, *Artykuły dla artylerii* Władysława IV i *Artykuły wojskowe* wydane z rozkazu króla Augusta II w 1697 r. lub 1698 r. oraz nieznane S. Kutrzebie *Artykuły wojskowe* Augusta III z 1749 r.¹¹ Warto zaznaczyć, że w XVII i XVIII w. artykuły wojskowe wydawa-

⁷ *Encyklopedia wojskowa*. Red. O. Laskowski. T. 1. Warszawa 1931, s. 133—134; G. Błaszczak: *Artykuły wojskowe...*, s. 101—103.

⁸ S. Kutrzeba: *Polskie ustawy...*, s. VII.

⁹ J. Bardach, w: *Historia państwa i prawa Polski*. T. 2. Red. J. Bardach. Warszawa 1966, s. 377—379, 433—434; J. Kamiński: *Historia sądownictwa...*, s. 15. Dla pełniejszego obrazu obowiązywania źródeł dawnego prawa wojskowego zaznaczyć należy, że ważniejsze konstytucje wojenne były często reasumowane przez kolejne uchwały sejmowe. W wyniku tego zwyczaju przepisy prawa wojskowego stanowione w XVII w. obowiązywały nawet do upadku Rzeczypospolitej szlacheckiej. Trzeba także pamiętać, że w XVIII w. powstawały specjalne wyciągi z *Volume Legum* [dalej: VL] na potrzeby dowódców i sądów wojskowych. W czasach stanisławowskich hetmani często odwoływali się do szesnastowiecznych konstytucji, czego klasycznym przykładem jest okres walki o zakres uprawnień urzędu hetmańskiego z lat 1775—1776. Zob. np. Archiwum Państwowe w Krakowie, Oddział na Wawelu, Archiwum Podhoreckie Rzewuskich [dalej: Podh.], sygn. 172; VL, T. 3, s. 198—204; H. Grajewski: *Granice czasowe mocy obowiązującej norm dawnego prawa polskiego*. Łódź 1970, s. 77, 85, 120—121; A. Lityński: *Przestępstwa polityczne w polskim prawie karnym XVI—XVIII wieku*. Katowice 1976, s. 148.

¹⁰ S. Kutrzeba: *Polskie ustawy...*, s. XIV—XVIII.

¹¹ Ibidem, s. 209—222, 225—232, 292—297; *Pamiętniki o Koniecpolskich*. Wyd. S. Przyłęcki. Lwów 1842, s. 283—284; AGAD AR, dz. VII, sygn. 5, sygn. 260; AGAD, Archiwum Zamoyskich, sygn. 3112, s. 180—180v; Podh. I, sygn. 172, s. 234—252.

ne były przez liczne związki konfederackie, różne formacje wojskowe piechoty, jazdy, kozaków rejestrowych czy marynarki wojennej, a także — podobnie jak w analizowanym przypadku — dla niektórych garnizonów czy twierdz wojskowych¹².

Badania nad litewskim prawem wojskowym doby przedrozbiorowej nakazują na obecnym ich etapie uznać, że w Wielkim Księstwie istniała inna niż w Koronie hierarchia tego *ius speciale*. Przede wszystkim bowiem władze wojskowe kierowały się postanowieniami kolejnych statutów litewskich (stosowanych głównie w odniesieniu do oddziałów pospolitego ruszenia) i konstytucji sejmowych, a dopiero w dalszej kolejności — artykułów wojskowych (głównie dla oddziałów zaciężnych) wydawanych przez władców i hetmanów litewskich. Spośród artykułów wojskowych najważniejszymi pomnikami wojskowego prawa na Litwie były opublikowane prawdopodobnie ok. 1566 r. *Artykuły żołnierskie* hetmana Grzegorza Chodkiewicza oraz artykuły wojskowe hetmanów Krzysztofa Radziwiłła z 1635 r. i Janusza Radziwiłła z 1648 r.¹³

¹² Na przykład: *Porządek i Artykuły do konfederacji należące* [Konfederacji Józefa Cieklińskiego z 7 stycznia 1612 r.]. Biblioteka Czartoryskich w Krakowie [dalej: Czart.], sygn. 107, s. 29—36. Nieznane S. Kutrzebie *Artykuły wojskowe dla oddziałów pospolitego ruszenia ciągnącego w 1621 r. pod Chocim. Artykuły wojenne, które będą według praw od nas podane, otrąbione i do porządku wojennego sposobione; mają być od wszech stanów trzymane i zachowane. Toż się ma i w ciągnienu o artykułach i porządkach kastelańskich rozumieć*. Biblioteka Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie [dalej: PAU Kr.], sygn. 2251/3, s. 233v—234; *Artykuły konfederatów chocimskich z 1622 r., znane jako Artikuli postanowione do konfederatiej chocimskiej żołnierskiej, które to stróżem victiwego i dobrej sławy naszej*. Czart., sygn. 444, s. 228—230; *Artykuły wojskowe tzw. Związku Święconego z 23 czerwca 1661 r., znane jako Fundament do porządku dobrego w dochodzeniu krwawego żołdu zasłużonego*. Czart., sygn. 1957, s. 9—13; *Artykuły wojskowe wojska litewskiego z 20 września 1661 r., znane jako Artykuły z Koła rycerskiego zgodnie wszystkich braci namówione przy związku i przysiędze dnia 20 IX 1661 roku spisane*. W: S.F. Medeksa: *Księga pamiętnicza wydarzeń zaszłych na Litwie 1664—1668*. Kraków 1875. „Scriptores Rerum Polonicarum”. T. 3. Kraków 1887, s. 231—234; *Artykuły tzw. Związku Pobożnego z grudnia 1661 r., znane jako Artykuły Związku Wojska Kwarcianego tak Konnego jako i pieszego (albo) pobożnego*. Czart., sygn. 2015, s. 5—15. Wreszcie *Artykuły wojskowe konfederacji Piotra Baranowskiego z 1696 r.* Czart., sygn. 186, s. 217—219 i 249—252; J. Wimmer: *Błażeja Lipowskiego pierwszy polski regulamin piechoty*. SMHW 1976, T. 20, s. 335—357; *Artykuły wojskowe konfederatów barskich z 7 marca 1771 roku*. Wyd. W. Konopczyński. *Konfederacja barska. Wybór tekstów*. Kraków 1928, s. 109—111; *Artykuły kaperskie*, s. 93 i nast. W: S. Bodniak: *Polska a Bałtyk za ostatniego Jagiellona*. Kórnik 1946.

¹³ Warto w tym miejscu wspomnieć, że artykuły G. Chodkiewicza z powodzeniem współzawodniczyły z koronnymi *Artykułami hetmańskimi* z 1609 r. o miano najważniejszej kodyfikacji prawa wojskowego Rzeczypospolitej szlacheckiej. Co ciekawe, także w odniesieniu do znajomości polskiego prawa wojskowego za granicą. Jak wynika z obcych zbiorów prawa znanych jako *Corpus iuris militaris*, które publikowano w XVII i XVIII stuleciu w Europie, artykuły G. Chodkiewicza jeszcze w latach dwudziestych XVIII w. uznawane były za najważniejszą ustawę wojskową Królestwa Polskiego. Więcej na ten temat: AGAD AR, dz. VII, sygn. 5; *Popis pospolitego ruszenia w województwie mińskim z 10 grudnia 1734 roku*; S. Kutrzeba: *Polskie ustawy...*, s. XVII—XVIII, 127—138; M. Kukiel: *Zagadka...*, s. 202—210; K. Koranyi: *Z badań nad polskimi*

Ogłaszanie i publikowanie przez hetmanów litewskich odrębnych przepisów prawa wojskowego, szczególnie po 1609 r., świadczy nie tylko o stałym dążeniu Litwy do utrzymywania odrębności również w tej sferze prawnej, ale także o dostrzeganiu nowych tendencji, jakie w związku ze stałym rozwojem wojskowości ujawniały się w pierwszej połowie XVII stulecia. Wydawanie na Litwie artykułów wojskowych po 1609 r. dowodzi, że najprawdopodobniej nie uznawano tam *Artykułów hetmańskich* z 1609 r., które zgodnie z uchwałą sejmową miały moc ustawy wieczyście obowiązującej. To, że na Litwie dążono do ustalenia artykułów obowiązujących wieczyście potwierdzają wspomniany już zbiór Paca, w którym moc wieczyście obowiązujących na Litwie przyznano artykulom wojskowym Krzysztofa Radziwiłła, a także tekst artykułów wojskowych, który odnaleźć można w zbiorach Biblioteki Czartoryskich. Składały się one z trzech części: pierwsza i trzecia odpowiadały kodyfikacji wojskowej koronnej z 1609 r., a na część drugą składały się dosłownie powtórzone (art. 42—89) *Artykuły wojskowe* Krzysztofa Radziwiłła z 1635 r.¹⁴

Kryzys wojskowości Rzeczypospolitej szlacheckiej z początków doby saskiej jest widoczny także w sferze prawodawstwa wojskowego. Zarówno w Koronie, jak i na Litwie niemal zupełnie zanika wtedy rozwój prawa wojskowego, a co gorsza — dyscyplina wojskowa, natomiast przysłowiowa ostrość wojskowego wymiaru sprawiedliwości staje się głównie hasłem propagandowym, nie zaś rzeczywistością¹⁵. Ustawodawstwo wojskowe czasów saskich oraz doby stanisławowskiej w Rzeczypospolitej szlacheckiej rozwijało się przede wszystkim na dwóch płaszczyznach. Pierwszą stanowiły zbiory najważniejszych, a obowiązujących zgodnie z zasadą subsydiarności dawnych praw wojskowych, drugą z kolei — nowe prawodawstwo wojskowe, którego najważniejszym osiągnięciem były niewątpliwie kodyfikacje z 1775 r., na które składały się *Proceder prawny wojskowy* i *Artykuły wojskowe*. Na tych ostatnich najprawdopodobniej oparte były *Artykuły wojskowe* Karola Stanisława Radziwiłła dla jego milicji, choć nie można wykluczyć, że przepisy litewskie inspirowały kodyfikatorów koronnych¹⁶.

Zanim jednak doszło do publikowania wymienionych artykułów wojskowych, w zakresie rozwoju litewskiego ustawodawstwa wojskowego w XVIII w.

---

i szwedzkimi artykułami wojskowymi XVII stulecia. W: *Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby*. T. 1. Kraków 1938, s. 269—273; S. Kutrzeba: *Polskie ustawy...*, s. 232—260, 261—271; Zob. też H. Wisner: *Działalność wojskowa Janusza Radziwiłła*. „Rocznik Białostocki” 1973, s. 67; *Artykuły wojskowe za najjaśniejszych królów polskich i hetmanów W. Ks. L. wojsku ustanowione wydane z rozkazu hetmana Michała Kazimierza Paca*. Wilno 1673; K. Łopatecki: *Okoliczności tworzenia...*, s. 173 i nast.

¹⁴ Czart., sygn. 2245, s. 11—28; M. Kukiel: *Zagadka...*, s. 202—224.

¹⁵ J. Kitowicz: *Opis obyczajów i zwyczajów za panowania Augusta III*. Wstęp i objaśnienia M. Janik. Kraków 1925, s. 240—241.

¹⁶ Szerzej zob. W. Organiściak: *Kodeksy wojskowe w Polsce roku 1775*. Katowice 2001.

zaczęły się pojawiać przepisy prawa wojskowego wydawane dla coraz liczniejszych wojsk i oddziałów prywatnych. Chronologicznie uwagę zwraca niemal nieznanymi historykom prawa przedmiotowy *Extrakt Artykułów wojskowych*, który ukazał się 29 kwietnia 1733 r. z rozkazu księcia Hieronima Radziwiłła dla garnizonu na zamku w Słucku.

W celu ustalenia, jaki wpływ wywarło wcześniejsze prawo wojskowe zarówno koronne, jak i litewskie na *Artykuły wojskowe* Hieronima Radziwiłła dla garnizonu słuckiego z 1733 r. warto zatem dokonać analizy przepisów dawnego rodzimego prawa wojskowego, a także obcego, w tym saskiego (*Artykuły wojskowe Augusta II* z 1698 r.) i szwedzkiego, zapożyczonego w postaci *Artykułów wojskowych Władysława IV* dla wojska cudzoziemskiego. Porównaniem zostaną objęte również niektóre późniejsze obowiązujące w Rzeczypospolitej szlacheckiej przepisy prawa wojskowego, w tym przede wszystkim przepisy litewskie, co pozwoli wykazać dalszą ewolucję tego *ius speciale* w dobie panowania Augusta III Wettina i Stanisława Augusta Poniatowskiego.

I tak, artykuł 1 *Artykułów wojskowych dla garnizonu słuckiego* z 1733 r. traktuje o obowiązkach względem Boga i religii. Przepisy o podobnej treści odnaleźć można praktycznie we wszystkich ważniejszych kodyfikacjach prawa wojskowego dawnej Rzeczypospolitej. Najbliższe redakcyjnie, choć już bardzo odmienne, są przepisy *Artykułów Władysława IV dla wojska cudzoziemskiego* oraz *Artykuły wojskowe Augusta II*¹⁷. Te pierwsze z kolei, jak wykazał K. Koranyi, były niemal wierną kopią artykułów króla szwedzkiego Gustawa II Adolfa z 1621 r. Znając historię recepcji prawa wojskowego w XVI i XVII w., nie sposób wykluczyć, że kodyfikatorzy litewscy obrali jeszcze inny wzorzec¹⁸. Artykuły 2—5 kodyfikacji słuckiej, traktujące o posłuszeństwie i wierności względem księcia, gubernatora i komendanta twierdzy, tak jak kolejne, tj. 6—8, regulujące kwestie związane z subordynacją wojskową względem innych przełożonych i oficerów, a także zawierające ograniczenia władzy tych ostatnich w odniesieniu do prostych żołnierzy w zakresie *stricte* wojskowym, mają swoje odpowiedniki w *Artykułach wojskowych Augusta II*. Częściowo podobne normy

¹⁷ Ogólne podobieństwo lub podobne uregulowania zob.: *Artykuły wojskowe Władysława IV dla cudzoziemskiego zaciągu* [dalej: *Artykuły Władysława IV*]. W: S. Kutrzeba: *Polskie ustawy...*, s. 210, cz. 1. art. 1; *Artykuły wojskowe Augusta II* [dalej: *Artykuły Augusta II*]. W: S. Kutrzeba: *Polskie ustawy...*, s. 292, art. 1; *Artykuły wojenne hetmańskie autoritate sejmu aprobowane z 1609 roku* [dalej: *Artykuły hetmańskie z 1609 roku*]. W: S. Kutrzeba: *Polskie ustawy...*, s. 176; Krzysztofa Radziwiłła hetmana wielkiego litewskiego *artykuły wojskowe z 1635 roku* [dalej: *Artykuły Krzysztofa Radziwiłła*]. W: S. Kutrzeba: *Polskie ustawy...*, s. 234—235, art. 2; Janusza Radziwiłła hetmana polnego Wielkiego Księstwa Litewskiego *Artykuły wojskowe z 1648 roku* [dalej: *Artykuły Janusza Radziwiłła*]. W: S. Kutrzeba: *Polskie ustawy...*, s. 261, art. 1.

¹⁸ Por. *Artykuły Augusta II*, art. 1; *Artykuły Władysława IV*, art. 1. Por. też art. 1 kodyfikacji z 1775 r., tj. *Artykułów wojskowych i Artykułów wojskowych Karola Stanisława Radziwiłła dla jego milicji*, art. 1 (najprawdopodobniej wydane po 1775 r.), a także art. 1 *Artykułów wojennych Augusta III z 1749 r.*

można odnaleźć w wielu ważniejszych kodyfikacjach prawa wojskowego dawnej Rzeczypospolitej¹⁹.

Artykuły 9, 10 i 14 regulują kwestie związane z nieuzasadnionym użyciem lub nawet obnażeniem broni w obecności przełożonych w trakcie marszu wojska i w okresie ciszy nocnej. Artykuł 16 zawierający uregulowania związane z wykonywaniem obowiązków wartowniczych, a także artykuły 11–13 nakazujące czynny udział w pracach fortyfikacyjnych również mają swoje odpowiedniki w przepisach saskich i rodzimych. W kodyfikacji słuckiej zakazywano między innymi pełnienia służby (art. 15), w tym wartowniczej, po spożyciu alkoholu. Z wcześniejszych kodyfikacji zwracają uwagę występujące w *Artykułach wojskowych Władysława IV* analogiczne rozwiązania, potraktowane jednak bardziej kazuistycznie, a także podobieństwo niektórych kar, w tym na honorze, w postaci chociażby siedzenia na drewnianym koniu czy kary więzienia o chlebie i wodzie²⁰.

Artykuły 19–31 kodyfikacji słuckiej z 1733 r. zakazywały samowolnego oddalania się od chorągwi czy garnizonu pododdziału oraz regulowały kwestię karania dezertorów, zawierały zakazy związane z wszelkimi kontaktami z nieprzyjacielem oraz bardzo szczegółowe regulacje odnoszące się do poddania bronionej pozycji czy twierdzy. Podobne rozwiązania, niejednokrotnie mniej kazuistyczne, znajdowały się w innych znanych pomnikach dawnego prawa wojskowego, w tym artykułach Władysława IV dla wojsk cudzoziemskiego zaciągu, gdzie można spotkać między innymi bardzo podobne o tradycji rzymskiej kary, jak dziesiątkowanie uciekających z pola bitwy żołnierzy czy dalszą służbę bez chorągwi, a także bezterminowe wykorzystywanie uciekających zbiorowo z pola do niehonorowych prac porządkowych i obozowych²¹.

Artykuły 32–35 i art. 49 kodyfikacji słuckiej z 1733 r. traktujące o buntach, zwadach, pojedynkach i kłótniach między żołnierzami i oficerami mają swoje odpowiedniki w licznych normach dawnego prawa wojskowego Rzeczypospolitej. Najszczególwiej, a miejscami bardzo podobnie normalizowały tę

¹⁹ Np.: *Artykuły hetmańskie*, art. 4; *Artykuły Krzysztofa Radziwiłła*, art. 3, 4; *Artykuły Janusza Radziwiłła*, art. 18; *Artykuły Władysława IV*, cały tytuł II: *O powinności przeciw królowi jego Mości i o władzy urzędników wojskowych i o posłuszeństwie żołnierskim*; *Artykuły Augusta II*, art. 2, 3. Por. też: art. 3–7 kodyfikacji z 1775 r., tj. *Artykułów wojskowych i Artykułów wojskowych Karola Stanisława Radziwiłła dla jego milicji*, art. 3–7 (najprawdopodobniej wydane po 1775 r.), a także art. 3–5 *Artykułów wojennych Augusta III z 1749 r.*

²⁰ Por.: *Artykuły Władysława IV*, tytuł IV: *O robotach żołnierskich*. Por. też art. 14, 15, 20–22 kodyfikacji z 1775 r., tj. *Artykułów wojskowych i Artykułów wojskowych Karola Stanisława Radziwiłła dla jego milicji*, art. 14, 15, 20–22, a także art. 11 *Artykułów wojennych Augusta III z 1749 r.*

²¹ Por.: *Artykuły hetmańskie*, art. 5, 6 oraz część II, art. 4, 30, 32, 35; *Artykuły Krzysztofa Radziwiłła*, art. 16, 17, 21, 54–56, 63; *Artykuły Janusza Radziwiłła*, art. 59, 65–67, 71; *Artykuły Władysława IV*, tytuł IX i XI; *Artykuły Augusta II*, art. 7, 8, 10. Por. też art. 23, 24, 27 kodyfikacji z 1775 r., tj. *Artykułów wojskowych i Artykułów wojskowych Karola Stanisława Radziwiłła dla jego milicji*, art. 23, 24, 27, a także art. 17–19 *Artykułów wojennych Augusta III z 1749 r.*

problematykę przepisy *Artykułów Władysława IV dla wojsk cudzoziemskiego zaciągu*²².

Z kolei art. 36 regulował karalność za gwałty na kobietach, a kolejny (art. 37) zakazywał wszelkich nierządów w wojsku, ale — co ciekawe — nie wprowadzał, w przeciwieństwie do większości współczesnych, a nawet późniejszych praw wojskowych, zakazów małżeństwa bez zgody przełożonych, jednoznacznie bowiem w art. 37 stwierdzono, że „każdemu wolno mieć i chować swoją żonę przy sobie”²³.

Artykuły 38, 43 i 44 kodyfikacji słuckiej nakazywały łagodne obchodzenie się z ludnością cywilną na wyznaczonych żołnierzom kwaterach oraz zawierały regulacje dotyczące szczególnej ochrony mienia poddanych książęcych, przewidywały też ostre sankcje za pospolitą kradzież. Podobne regulacje odnaleźć można we wcześniejszych artykułach wojskowych, ale również w konstytucjach sejmowych, zresztą z bardzo zróżnicowanym katalogiem kar. I tak, *Artykuły Władysława IV dla autoramentu cudzoziemskiego* nakazywały stosowanie kary kuny połączonej z przetrzymywaniem delikwenta o chlebie i wodzie, w poważniejszych zaś przypadkach sądy wojskowe miały orzekać kary na ciele, w tym mutylacyjne²⁴.

Przepisy art. 39, 41, 42 kodyfikacji słuckiej zakazywały sprzedawania (także lichwy), niszczenia, zastawiania, przepijania, płacenia za przegrane w hazardzie wyposażeniem żołnierskim, choć generalnie, jak w wielu artykułach wojskowych tamtej doby, nie spotykamy w nich całkowitego zakazu hazardu²⁵.

²² Por.: *Artykuły hetmańskie*, art. 30, 31; *Artykuły Krzysztofa Radziwiłła*, art. 45—49; *Artykuły Janusza Radziwiłła*, art. 8—10; *Artykuły Władysława IV*, tytuł XII: *O buntach, zwadach i pojedynkach*, art. 1, 3, 4; *Artykuły Augusta II*, art. 13; W. Organiściak: *Z badań nad karą pozbawienia wolności w wojskowym prawie karnym Rzeczypospolitej szlacheckiej*. W: *Z dziejów sądów i prawa*. Red. A. Lityński. Katowice 1992, s. 38. Por. też art. 8 i 9 kodyfikacji z 1775 r., tj. *Artykułów wojskowych i Artykułów wojskowych Karola Stanisława Radziwiłła dla jego milicji*, art. 8 i 9 (najprawdopodobniej wydane po 1775 r.), a także art. 8 i 9 *Artykułów wojennych Augusta III z 1749 r.*

²³ Por.: *Artykuły hetmańskie*, art. 3; *Artykuły Krzysztofa Radziwiłła*, art. 7; *Artykuły Janusza Radziwiłła*, art. 2; *Artykuły Władysława IV*, tytuł XII, art. 1; *Artykuły Augusta II*, art. 12. Por. też art. 32 kodyfikacji z 1775 r., tj. *Artykułów wojskowych i Artykułów wojskowych Karola Stanisława Radziwiłła dla jego milicji*, art. 32, a także art. 23 *Artykułów wojennych Augusta III z 1749 r.*

²⁴ Por.: *Artykuły hetmańskie*, art. 11—13, 18, 19, 22—24, 33; *Artykuły Krzysztofa Radziwiłła*, art. 11, 31; *Artykuły Władysława IV*, tytuł XIV, art. 1 i 2; *Artykuły Augusta II*, nr 16; *Artykuły Janusza Radziwiłła*, nr 75. Por. też art. 33, 34 kodyfikacji z 1775 r., tj. *Artykułów wojskowych i Artykułów wojskowych Karola Stanisława Radziwiłła dla jego milicji*, art. 33, 34, a także art. 24, 25 *Artykułów wojennych Augusta III z 1749 r.*

²⁵ Por.: *Artykuły hetmańskie*, art. 29, cz. 2. art. 9; *Artykuły Krzysztofa Radziwiłła*, art. 8, 79; *Artykuły Janusza Radziwiłła*, art. 39; *Artykuły Władysława IV*, tytuł XV, art. 2; *Artykuły Augusta II*, art. 17. Por. też art. 13 kodyfikacji z 1775 r., tj. *Artykułów wojskowych i Artykułów wojskowych Karola Stanisława Radziwiłła dla jego milicji*, art. 13, a także art. 12 *Artykułów wojennych Augusta III z 1749 r.*

Artykuł 46 zakazujący domagania się przy zgromadzeniu żołnierskim żołdu ma swój — jak się zdaje — pierwowzór w przepisach artykułów Władysława IV wzorowanych na prawie szwedzkim, choć brak przepisu zawierającego nakaz dalszej wiernej służby w przypadku niepunktualnej płacy. Z kolei art. 45 zawiera precyzyjną i bardzo restrykcyjną regulację grożącą poważnymi sankcjami karnymi i majątkowymi oficerom niewypłacającym żołnierzom należnego im żołdu, która stosunkowo rzadko występowała w ówczesnych artykułach wojskowych, choć spotkać ją można w niektórych pragmatykach i regulaminach wojskowych²⁶.

W art. 47 zawarto zakaz udzielania pomocy przestępcom, a art. 48 zakazywał tolerowania w garnizonie osób odsądzonych od czci lub mających styczność z katem, co w obu przypadkach nie było żadnym szczególnym *novum* w prawie wojskowym²⁷.

Artykuł 50 wyjaśniał, że stan upojenia alkoholowego nie uchroni sprawców przestępstw przed odpowiedzialnością karną, a wręcz spowoduje zaostrzenie sankcji, co nie zawsze można było spotkać we wcześniejszych regulacjach wojskowych. Analogiczne uregulowania zawierały np. *Artykuły Augusta II* oraz *Artykuły wojskowe Krzysztofa Radziwiłła*, które nakazywały ostrzejsze karanie przestępców łamiących prawo pod wpływem alkoholu; być może to właśnie ich zapis stanowił pierwowzór dla *Artykułów słuckich*²⁸.

Wydaje się zatem, że omawiany pomnik prawa był w dużej mierze kompilacją norm zarówno litewskiego, jak i koronnego prawa wojskowego, przede wszystkim zaś *Artykułów wojskowych Władysława IV* i *Augusta II* oraz niektórych wcześniejszych praw litewskich, w tym głównie artykułów wydanych przez hetmanów Krzysztofa Radziwiłła i Janusza Radziwiłła. Nie wydaje się natomiast, aby na jego kształt miały szczególny wpływ wcześniejsze regulaminy czy instrukcje dla niektórych twierdz dawnej Rzeczypospolitej²⁹.

Dla dopełnienia obrazu rozwoju wojskowego prawa karnego na Litwie w XVIII w. na zakończenie wywodów należy przypomnieć, że dalszy rozwój

²⁶ Por.: *Artykuły Władysława IV*, tytuł XX, art. 5 i 6; Por. K. Koranyi: *Żołnierz najemny i żołnierz zaciężny*. CPH 1948, s. 105—108. Por. też: art. 45 kodyfikacji z 1775 r., tj. *Artykułów wojskowych* i *Artykułów wojskowych Karola Stanisława Radziwiłła dla jego milicji*, art. 45, a także art. 31 *Artykułów wojennych Augusta III z 1749 r.*

²⁷ Por. podobne zapisy: S. Brodowski: *Corpu iuris militaris Polonicum*. Elbląg 1753, s. 64, 152, 154, czy jeszcze późniejszy *Proceder prawny wojskowy*. Warszawa 1775, s. 166, 170, 172, 174. Por. też art. 41 kodyfikacji z 1775 r., tj. *Artykułów wojskowych* i *Artykułów wojskowych Karola Stanisława Radziwiłła dla jego milicji*, art. 41; *Artykuły Władysława IV*, tytuł XX, art. 7.

²⁸ Por. *Artykuły wojskowe Krzysztofa Radziwiłła*, art. 44; *Artykuły Augusta II*, art. 23. Por. też art. 47 kodyfikacji z 1775 r., tj. *Artykułów wojskowych* i *Artykułów wojskowych Karola Stanisława Radziwiłła dla jego milicji*, art. 47.

²⁹ AGAD AR, dz. VII, sygn. 5 i 260. W Bibliotece Czartoryskich znajdują się inne akty prawa wojskowego o charakterze regulaminów dla twierdz, np.: *Regulamin odprawiania straży w twierdzy dyneburskiej*. Czart., sygn. 2235, s. 41—44 oraz *Instrukcja w sprawie utrzymania twierdzy w Kudaku w porządku i gotowości bojowej*. Czart., sygn. 136, s. 363—366.

litewskiego prawa wojskowego tworzonego przede wszystkim przez przedstawicieli rodu Radziwiłłów wiąże się głównie z ich oddziałami prywatnymi. Kilka wersji artykułów wojskowych wydawanych dla milicji radziwiłłowskich odnaleźć można w zbiorach Archiwum Głównego Akt Dawnych, w dziale *Militaria* Archiwum Radziwiłłów. Niestety, w większości przypadków jest wiele niejasności co do daty powstania czy zakresu obowiązywania owych pomników prawa³⁰.

O próbach udoskonalania i syntetycznego, a tym samym nowocześniejszego formułowania przepisów wojskowego prawa karnego obowiązującego w oddziałach litewskich świadczą kolejne wersje artykułów wojskowych, jakie pozostały w spuściźnie po rodzie Radziwiłłów, a wydanych także z rozkazu Hieronima Floriana Radziwiłła, jak chociażby *Artykuły wojskowe* z 1 marca 1747 r. czy z 1752 r. Analiza porównawcza ich treści z normami koronnego prawa wojskowego zdaje się wskazywać, że stanowiły rozszerzoną wersję *Artykułów wojskowych* Augusta II³¹. Przytoczone przepisy prawa wojskowego musiały obowiązywać w oddziałach radziwiłłowskich. W omawianych materiałach odnaleźć można bowiem niemal bliźniacze trzy wersje artykułów ogłoszone z rozkazu Karola Stanisława Radziwiłła. Na jednej z kopii figuruje dopisek informujący, że wydano je w 1771 r.³²

Z wojewodą wileńskim związana jest także bardzo ważna karta dziejów prawa karnego wojskowego Wielkiego Księstwa Litewskiego. We wspomnianym już dziale *Militaria* Archiwum Radziwiłłów znajduje się kopia obszernych *Artykułów wojskowych* (niestety, bez daty i miejsca ogłoszenia) wydanych z rozkazu Karola Stanisława Radziwiłła, które po bliższej analizie przypominają najważniejszą osiemnastowieczną kodyfikację wojskowego prawa karnego materialnego z 1775 r. Warto przypomnieć, że wśród reform w prawie wojskowym u schyłku Rzeczypospolitej szlacheckiej na plan pierwszy wysuwa się właśnie kodyfikacja z 1775 r. Składały się na nią *Artykuły wojskowe* będące zbiorem przepisów prawa karnego materialnego oraz *Proceder prawny wojskowy*, który zawierał normy prawa procesowego i ustroju sądów wojskowych. Niektóre rozwiązania *Artykułów wojskowych* oraz *Procederu prawnego wojskowego* wyraźnie nawiązują do myśli oświeceniowych i idei humanitarnych, których zapo-

³⁰ Większość znajduje się w AGAD AR, dz. VII *Militaria*, sygn. 260.

³¹ Ibidem. Nie jest też wykluczone, że powstały one na wzór *Artykułów wojskowych Augusta III*, których jedyna kopia datowana jest na 1749 r. AGAD AR, dz. VII *Militaria*, sygn. 5. Nie można też wykluczyć, że było odwrotnie, tzn. że właśnie przepisy z 1747 r. wydane przez Radziwiłłów były inspiracją dla wydania *Artykułów wojskowych Augusta III* z 1749 r. Problem wymaga jednak gruntownych i żmudnych badań porównawczych, w których należy także uwzględnić przepisy obce, w tym w szczególności saskie, szwedzkie oraz pruskie, oraz partykularne pomniki prawa obowiązujące w wojskach prywatnych; nie ulega bowiem wątpliwości, że w XVIII w. o wiele dynamiczniej od publicznego rozwijało się prywatne ustawodawstwo wojskowe.

³² AGAD AR, dz. VII, sygn. 260.

wiedź miejscami widoczna była także w niektórych rozwiązaniach zawartych w *Ekstrakcie Artykułów wojskowych dla garnizonu słuckiego* z 1733 r., jak chociażby zróżnicowany katalog kar, które uzależniono od stopnia i natężenia winy oraz okoliczności sprawy. Analiza treści niektórych zapisów prezentowanego pomnika prawa dowodzi, że jeszcze w pierwszej połowie osiemnastego stulecia w wojskowym prawie karnym Rzeczypospolitej funkcjonowały tzw. przedhumanitarne tendencje, co koresponduje z wynikami badań T. Ciesielskiego³³.

Godne podkreślenia jest także to, że tzw. *Artykuły słuckie* z 1733 r. Hieronima Radziwiłła były jednym z elementów służących zachowaniu odrębności i ciągłości prawa wojskowego w Wielkim Księstwie Litewskim. Prezentowany pomnik prawa wojskowego, mimo ograniczonego zakresu obowiązywania, stanowi ciekawe źródło tego *ius speciale* oraz — co ważniejsze — wydaje się jednym z brakujących ogniw w prezentowaniu ewolucji i rozwoju prawa wojskowego osiemnastowiecznej Rzeczypospolitej, a także wzajemnych powiązań między prawem litewskim i koronnym, jego wydanie zaś ma pomóc w dalszych badaniach nad przedrozbiorowym prawem wojskowym. Badania te wobec coraz szerszego otwarcia archiwów wschodnich i większej dostępności archiwów europejskich zdają się wchodzić w nową, bardzo interesującą fazę rozwoju³⁴.

³³ T. Ciesielski: *Armia koronna w czasach Augusta III*. Warszawa 2009, s. 143—147, 391—419.

³⁴ B. Leśnodorski, w: *Historia państwa i prawa Polski*. T. 2..., s. 578. Należy się zgodzić z sugestią B. Leśnodorskiego, że dawne prawo wojskowe zasługuje na pełne opracowanie, które jednak powinno być poprzedzone licznymi monografiami i szczegółowymi studiami. Nie mogą one jednak zawierać zbyt dużej liczby nieuprawnionych uogólnień. W mojej ocenie, prowadzone ostatnio badania nad historią źródeł oraz poszczególnych instytucji dawnego prawa wojskowego szlacheckiej Rzeczypospolitej zdają się stwarzać nadzieję na to, że w niedalekiej przyszłości będzie można podjąć próbę napisania nowej syntezy, która oparta będzie na znajomości nieznanych dotąd pomników prawa wojskowego oraz źródeł praktyki wojskowego wymiaru sprawiedliwości. Należy podkreślić, że przeprowadzona w ostatnich latach przez młodego historyka i prawnika z Uniwersytetu w Białymstoku Karola Łopateckiego kwerenda archiwalna i powstające na jej podstawie kolejne prace naukowe wskazują na możliwość realizacji postulatu Profesora Bogusława Leśnodorskiego. Patrz np. K. Łopatecki: *Okoliczności tworzenia prawa wojskowego w Wielkim Księstwie Litewskim...*, s. 173—189; Idem: *Egzekucja Piotra Jakuszeńskiego. Z badań nad poziomem dyscypliny wojskowej w Rzeczypospolitej szlacheckiej*. W: „*Vetera Novis Augere*”. *Studia i prace dedykowane Profesorowi Wacławowi Uruszczakowi*. T. 1. Red. S. Grodziski, D. Malec, A. Karabowicz, M. Stus. Kraków 2010, s. 621—632.

Wojciech Organiściak

**Die 1733 von Hieronim Radziwiłł
für die Garnison in Sluzk erteilten militärischen Artikel
im Vergleich zum militärischen Recht
des Großen Fürstentums Litauen**

Zusammenfassung

Die Litauer können sich eines großen Beitrags zur Entwicklung des militärischen Strafrechtes in der I. Republik Polen rühmen. Bei Untersuchung des Sonderrechtes, zu dem das militärische Recht zweifellos gehört, lassen sich einige gemeinsame Gesetzmäßigkeiten im Gemeinrecht der Republik Polen Beider Nationen aufdecken. Es muss betont werden, dass die Litauer ständig danach strebten, das eigene Rechtssystem zu bewahren. Ein Beispiel dafür sind nicht nur litauische Statuten, sondern auch die Nötigung des Großen Sejms dazu, eine separate Deputation für Kodifizierung von Gesetzen zu berufen und ständige Bemühungen, ein eigenes militärisches Recht zu bewahren. Darum haben sich die Vertreter der Radziwiłł-Familie, darunter vor allem Krzysztof und Janusz, verdient gemacht, dank denen Litauen andere militärische Rechte hatte als die in der Krone geltenden, selbst dann wenn der Sejm 1609 *Hetmansartikel* als ein ewig geltendes Gesetz verabschiedet hatte. Die Litauer erließen nach wie vor ihre eigene militärische Gesetze und versuchten auch, ihre eigene militärische Kodifizierung, *Spätere militärische Artikel* genannt, zu schaffen. Vergleichende Forschungen haben gezeigt, dass es eine Wechselwirkung zwischen den in der Krone und in Litauen geltenden militärischen Rechten gab. Interessanterweise wurden fremde Vorschriften von den Litauern seltener als von den Polen benutzt. Es ist auch bemerkenswert, dass sog. *Sluzker Artikel* von Hieronim Radziwiłł haben zur Bewahrung der Eigentümlichkeit und der Kontinuität des militärischen Rechtes im Großen Fürstentum Litauen beigetragen.

Wojciech Organiściak

**Hieronim Radziwiłł's military articles
for a garnisson from Sluck from 1733
in the light of the military law
of Grand Duchy of Lithuania**

Summary

Lithuanians can boast about a significant contribution to the development of the military criminal code of the Republic of Poland I. The *ius speciale* in question, it being definitely the military law, represents some common regularities governing the common law of the Republic of Both Nations. What needs to be emphasized is Lithuanians' constant attempts at maintaining their own legal system, the example of which are not only Lithuanian Statute or extortion the nomination of a separate deputation preparing law codification, but also a constant attempt at maintaining independence also in a military law from the Great Sejm. The representatives of the Radziwiłł family did a lot in this respect, Krzysztof and Janusz among others, thanks to whom Lithuania possessed military laws different from the crown ones, even after publishing *Artykuły*

hetmańskie by the Sejm in 1609, and ascribing a value of the act perpetually bidding to them. Lithuanians did not only continue to issue their own military acts, but also made an attempt to create a separate military codification known as *Artykuły późniejsze wojskowe* different from the Crown one, which clearly proves the willingness to maintain independence also in this respect. The comparative research in question showed mutual influences of military laws bidding in the Crown and Lithuania. What is worth emphasizing is the fact that the so called *Artykuły słuckie* by Hieronim Radziwiłł are one of the steps taken in maintaining independence and continuity of a military law in Grand Duchy of Lithuania.

***Extrakt Artykułów wojskowych
za Nayaśniejszych Krolow Polskich
y Hetmanow Wielkiego Księstwa Litewskiego
ustanowionych na rozkaz J.O. Księcia
Hieronima Radziwiłła starosty
Krzyczewskiego dla Garnizonu w Słucku
sporządzone 29 kwietnia 1733 roku
w Zamku Słuckim***

Artykuł 1

Każdy żołnierz y ktokolwiek się w Garnizonie znajduje, powinien po chrześcijańsku, bogoboynie żyć y sprawować się, od wszelkiego rozwiązłego y gorszącego życia wstrzymywać się, na Nabożeństwach należyty czas za uderzeniem bębna, zatrąbieniem pilnie znajdować y takowych bez słusznej przyczyny nieopuszczać. Jako też najświętszego Imienia Boskiego y Saramentow Jego w przekleństwach y przysięgach wzywać nadaremnie nie ma, — A to pod stania na kołkach, biegania przez różgi, lub inną na Ciele, iakiey okoliczność wyciągać będzie. Jeżeliby który Żołnierz Nayświętszego Imienia Bożego, na zakłęcie broni, albo na uczynienie siebie tak mocnym, gdyby ani kula ani broń bała wziąć jego razie nie miała y nie mogła przez czarodziejstwa czyli raczej gusła, zabobony, czyli przez iakikolwiek inny sposób na złe używał, Boski Majestat, własność, zasługę y Sakramenta lub Święte wcielone słowo lżył, szkalował y bluźnił, takowy podług Boskich y świeckich praw urzędownie życie tracić powinien.

Artykuł 2

Aby tedy wszyscy officerowie y żołnierze JO Xięcia Jmci iako Głowie wierne-
mi, życzliwemi y posłusznemi byli powinna Im wyrządzać cześć a za tym y
wszelkim szkodom zabiegać, a gdyby kto co szkodliwego wydział nic nie taiąc
ale natychmiast Xięciu Jmci opowiedzieć.

Artykuł 3

Gubernatora naszego abo tego ktoremu my mieysce iego zasiadamy iako na-
miestnika naszego y ktory osobę naszą pod czas niebytności naszej na sobie
nosi, aby każdy officer i żołnierz czcił wenerował y onemu poki w służbie
naszej iest posłusznym był niwczym się mu żadną miarą nie sprzeciwiając,
a ktoby się na onego słowy uszczypliwemi ktore luboby i podściwości iego
nie dotyczyły ale by tylko Existimacye iego iakokolwiek umnieyszały targnął,
takowego ma być podług zdania krysrechtowego pro qualitati delicti et persona
karany.

Artykuł 4

Ale kto by się na Gubernatora albo Namiestnika naszego część rzucił albo się
jemu ręką zbrojno sprzeciwił y byłby w tym dostatecznie przekonany y prze-
świadczony luboby nie ranił takowy ma być drugim na przykład bez miłosier-
dzia gardłem karany.

Artykuł 5

Ktoby się na kommandanta albo na mnieyszego officera naszego ręką targnął
lubo by y nieuderzył takowy serio ma podlegać karze.

Artykuł 6

Gdyby też officerowie nasi żołnierzom swoim co takowego rozkazali coby się
służby narzeczy y ich powinności nie dotyczyło ma to być przez Gubernatora
doniesiono y sprawa ta wedle uznania et iuxta causam do exekucyey przypro-
wadzona.

Artykuł 7

Ktoryby kolwiek żołnierz swego niższego officera znieważył albo bił y onemu się sprzeciwiayac rękę się nań rzucił, a byłby o to dostatecznie przekonany takowy rękę traci y z Garnizonu ma być odpędzony.

Artykuł 8

Jako każdy officer y żołnierz starszego swego rozkazania ku dobremu naszemu posłuszeństwo powinno tak też y wszystkiemu temu co przez Bemben opowiadano y rozkazano będzie pod winą karaniem powinien będzie uczynić.

Artykuł 9

Ktoby kolwiek przy bytności Gubernatorskiey albo kommandanta broni do był chcąc kogo ranić tak też w ciągnieniu do kogokolwiek kommanderowani będąc tego by się ważył a ważywszy okoliczności uczynku na gardle karany być ma.

Artykuł 10

Tego zgoła ktoby kolwiek lub officer lub żołnierz lub w Fortecy, Zamku ciągnieniu stanowisko gdziekolwiek to będzie broni nie dla obrony swey dobył y był by o to dostatecznie przekonany taki na Gardle irremisibiliter karanie odniesie. A ktoby w nocy po zawiedzoney straży albo capstrzyku po bruku krzesał y na dobrowolney drodze nie spokojnym był taki osadzony być ma, a żołnierz serio przez Rozgi.

Artykuł 11

Nie ma się żaden żołnierz wstydzić tego co by mu kolwiek ku dobru naszemu y Gubernatorowi naszemu tak w robotach Zamkowych y Fortecach albo też inszym sposobem rozkazane było a to wszystko z pilnością odprawować kto by zaś deliberacye złośliwie się sprzeciwił taki na gardle ma być karany.

Artykuł 12

Wałow y okopow około Frotecy y to co robić trzeba officerowie przypilnować mają żołnierzow upominayąc aby bez omieszkania wszelkiego roboty takowe czynili, gdyby się co pokazało za przyczyną officerow iaka się stała szkoda przez krysrecht osądzeni będą y karę odniosą.

Artykuł 13

Jeśliby też żołnierz takowey roboty za zleceniem y rozkazaniem starszych niewykonał albo się na czas y miejsce naznaczone nie stawil takowy drewnianym koniem albo na kawalerye albo muszkietow noszeniem albo też podług przewinienia w więzieniu przy chlebie y wodzie ma być karany.

Artykuł 14

Nikt nich się nie waży w Fortecy po Capstryku strzelać mimowolną potrzebą albo wyraźnie pozwolenie a to pod surową karą.

Artykuł 15

Kto by omieszkał naznaczonym będąc być przy wydawaniu Parolu tak ma być karany iak w 13 Artykule napisano.

Artykuł 16

Ktoby nie był ostrożnym i czynnym na warcie swoiey albo odszedł albo też zapił tak żeby straży albo warty swey odprawić nie mógł, ile pod czas trwogi takiego rozstrzelać mają.

Artykuł 17

Gdyby przez Bemben opowiadano będzie żeby się zgromadzili ma się każdy żołnierz do swey chorągwi stanąć, ktoby omieszkał albo mimo wiadomości kommandanta albo kommande mającego officera na zadzie pozostał serio karany być ma.

Artykuł 18

Ktoby chciał Bunt y czynić albo inszym do tego być powodem na Gardle karany być ma.

Artykuł 19

Gdyby kto z Fortecy albo z Pola w służbie naszej będący uciekł y Chorągwie swey odstąpił y oney doskonale dokądby ratowana nie była niebronił tedy na Gardle ma być karany. A gdyby takowy przez kogo raniony albo w ucieczce zabity był ten zaboica aby in iure był ani szkody żadney nie ponosi.

Artykuł 20

Ktoby Chorągwie w potrzebie z nieprzyacielem nimby do pewney (pierwszey) broni przyszło tył poddał przed Krygsrechtem sądzone być maią, a gdyby przyczyzna tego przy officerach być się pokazała to takowy nie tylko bezecnymi ale i od chorągwi przepędzone być maią.

Artykuł 21

Puszkarczow aby nie przedawali albo darowali a też utraciły z amunicyey tudzież y innych do Armat należących apparametow bez wiadomości Kommandanta albo Dyrektora Artylerie pod zapłaceniem sowitością de proprio, gdyby nadto było dowiedziono słusznie przed sądem a za występki karanie nie odwołocznie surowe.

Artykuł 22

Jeśli by się to pokazało że tak officerowie iako y żołnierze na Fortecę miejsce swey ktore maią obronie abo też z pola przed spotkaniem wspólnie uszli przy samych officerach ma zostawać karanie a żołnierzow dzieciąty na ktorego los padnie ma wisieć, drudzy zaś bez chorągwie służyć y Fortecę Zamek chędożyć tak długo aż za takowy występki swoi odwagą iaką nagrodzą, gdyby iednak przed sądem wojskowym to dostatecznie wywiedli, że przy nich żadna wina nie była słusznie się z niewinności swey cieszyć może.

Artykuł 23

Toż sama kara ma być na tych officerow y żołnierzy gdy do Fortecy szturmem przypuszczać tudzież do szancow pierwey niżliby przyszło do broni zdobycia albo potykania się z nieprzyacielem dla wielkiego odparcia y porażenia swoich odstąpili, mają być przed Krygsrecht stawieni który wedle okoliczności iako-takiey o tym szturmie zasięść y uważć może nim Dekret w tey mierze albo obostrzy albo też zmiękczy.

Artykuł 24

Toż się ma rozumieć o tych którzy Szańce i różne w Polach miejsca obronne opuszczają z tymi iednak dokładem, że każdy z nich trzy szturmy wytrzymał a żadney odsieczy nie mając gotowe przed oczyma widział swoje zginienie.

Artykuł 25

Ktoby bez naszego Gubernatorskiego albo komendanta rozkazania y wiadomości ważył się z nieprzyacielem traktować albo się w rozprawy oddawać a w tym officerowie albo przełożeni winnemi się znaydowały mają być na utszcziwym y Dobrach swych karani, a ieżeliby od pospolitego żołnierza tedy dziesiąty iako na tego Los padnie ma być obieszony a z drugimi taki ma być process iako w artykule 22, ieśliby iednak sufficiatibus dokumentis wywiódł y wyświadczył że w tym niewinnie y owszem że się serio oponował y mowił przeciwko temu takowy ma być uwolniony.

Artykuł 26

A ieśliby takiego przestępnika dostać y przywieść nie można przecie iednak ma być karany mając dobra będą skonfiskowane a ieśliby nie Imię iego na szubienicy przybito będzie.

Artykuł 27

Ktory by się Zamek albo miejsce bez barzo wielkiego gwałtu i potrzeby podał tego kommandanta garłem ma przypłacić a pospolity żołnierz bez Chora-gwie powinien będzie służyć dotąd aż by się ich przestępstwo męstwem iakim znacznym nagrodziło y zniosło.

Artykuł 28

Jeśliby Żołnierz Pospolity do poddania Fortecy Zamku albo obronnego miejsca Kommendanta przymusił tedy wszyscy officerowie mają być także na Gardle karani a z tych co na to przymuszenie pozwalali zawsze dziesiąty na ktorego Los Padnie ma wisieć a drudzy tak mają być karani iak w 22 Artykule.

Artykuł 29

Ażeby przyczyny były wyrażone y każdemu wiadome ktorego by czasu a naypierwey z iakimi okolicznościami officer i żołnierz Fortece albo Zamek poddać mógł żeby we wszystkim był wymowiony tedy wprzody nade wszystko ma być na oko okazane y wywiedzone ostatnie od głodu przyciśnienie tak żeby mu prawie nie została Czym by Człowiek Żywot swoy zatrzymać mógł po tym ma być jaśnie dowiedziono że officer i żołnierz żadney nie miał nadzieie o odsiecz y tak ażyby bez broni został a po trzecie że się nie mogli czego innego spodziewać iedno że przecie on Zamek abo Forteca wkrótce musi przejść w ręce nieprzyjacielskie z ostatnią zgubą y ztrato wszystkiego żołnierza gdy takowe przyczyny dobrze będą Exeminowane y z pilnością uważane tak znalezione będą mają się tym officerowie prawdziwie cieszyć y żołnierze aż atym uwolnieni od winy być y od szkody wszelakiey Ci iynaczey nie uszliby winy wiżey opisaney.

Artykuł 30

Ktoryby kolwiek officer albo żołnierz nieprzyjacielowi dał iako wiadomość abo rozumienie iakim kolwiek sposobem to mógł uczynić z nim bez wiadomości Gubernatora abo kommendanta naszego rozmawiał albo się porozumiał przez Listy y posłańce takowy zaraz na gardle ma być karany.

Artykuł 31

Imię tego żołnierza ktoryby do nieprzyjaciela uciekł abo się zaprzedał ma być na szubienice przybity a ieśliby samego dostano ma być na gardle karany.

Artykuł 32

Jeśliby officerowie y żołnierze bez wiadomości Gubernatora abo kommendanta swego podeyrzanie iakie czynili schadzki oto mają być officerowie sine re-

spectu na gardle karani a drudzy tym kształtem iako ci co Fortece poddawaia dokladaiać przy tym aby postrzegał tego kommandant żeby za iakim kolwiek pretextem tego nie dopuszczał chiba żeby sam chciał odpowiadać.

Artykuł 33

Kiedy między officerow abo żołnierzow bunt się stał lubo w garnizonie lub w ciągnieniu abo na inszym mieyscu abo też zwadliwie ieden drugiego na poiedynek wyzywał tedy ma być o Autorze uczyniona Inkwizycya a ten co by się nalazł winnym y był do tego powodem nie tylko na swey osobie ale y z pomocnikami swemi ma być na gardle karany.

Artykuł 34

W Fortecy nie ma być żadna zwada y poiedynki dopuszczone y dozwolone ale owszem z ktoroby się stał naymniejszy rozruch y rozdwoienie między żołnierstwem ma być przez Sąd Gubernatorski albo kommandanta uskromiony ten co by na poiedynek wyzywał zaraz ma być przed Sąd stawiony y tam nieodwłocznie karany abo też wedle okoliczności y uważenia sprawy uwolniony a Jeśliby im tego kommandant abo insi officerowie dopuścili ani ich serio odwracali maią być z swoich szarżow zrzuceni to na nie włożywszy aby za prostego żołnierza przez czas iaki służyli zkąd ieśliby się szkoda stała komu z tym co by wykroczył krygrechem maią za to odpowiadać y wynalazkowi podlegać iego.

Artykuł 35

Przypadło by też żeby ktory officer abo żołnierz ieden z drugim poswarzył albo powadził y wyzwał by swego ziemka abo kogo inszego na pomoc takowy ma być na gardle karany a Pomocnik tak iako wyżej się opisało o buntownikach.

Artykuł 36

Ktoby iaką białogłowę lub młodą lub starą zgwałcił a był by przekonany bez żadnego Frysztu przez krychrest ma być osądzono serio.

Artykuł 37

Ani w Fortecy w Ciagnieniu albo na iakimkolwiek mieyscu nierządy żadne nie mają być cierpiane ktoby iednak Białogłowe chciał mieć y chować przy sobie ten ią niech ślubnie poymie iako y każdemu wolno mieć y chować swoją żonę przy sobie.

Artykuł 38

Żołnierz ktoryby Gospodarza, gospodynie abo ich czeladź bił swowolnie abo umyślnie ie trapił nad powinność y naznaczenie wyciągał taki ma być przez tydzień przy chlebie i wodzie w Areszcie druga ma przeprosić gospodarza y Gospodynie y przez rozgi być karany a ieśliby komu na ciele szwank zadał za wynalazkiem Sądu kommendanta y wedle tego razu na ciele zadanego surowszą karę na ciele swoim podlegać ma.

Artykuł 39

Kiedy żołnierz swoje broń abo zbroie porzuci abo iey odbierzy nie tylko ma być przez rozgi pędzony ale Fortece y Zamek ma chędożyć.

Artykuł 40

Żaden żołnierz nie ma do Fortece do Zamku wchodzić lub uchodzić ieno zwyczajno ulico y Bramo pod utraceniem gardła.

Artykuł 41

A ieśliby żołnierz swoje broń albo zbroie także Proch kule pikę Rydel y insze oręż zastawił albo zahandlował lub też przegrał albo przepił takowy ma być za pierwszym y wtorym razem przez rozgi karany a jeśli się tego trzeci raz dopuści tedy na gardle także i ten co na takowe rzeczy daie pieniędzy y lichwo onych dostaie lub ie kupie lub też na grze iakiey wygra iakieykolwiek był kondycyey surową karę ponosić ma.

Artykuł 42

Mimo to wszystko ieśli kto swoją broń albo zbroie z rozpusty y swowolnie zepsuie złamie abo więc Pike szpadę y insze oręża przemarnotrawi abo da na co innego przekować takowy w zepsuie ma dać naprawić albo zapłacić abo więc od Lenungow iego ma być wytrącono a wedle okoliczności tey sprawy przy chlebie y wodzie do czasu w areszcie siedzieć a jeśliby tego było potrzeba wedle wynalazku Sądu ma być karany.

Artykuł 43

Żaden tak officer iako y żołnierz nie ma nikogo lub byłby pod chorągwio poddanym naszym lub komukolwiek nie szarpać odzierać abo co komu gwałtem brać będąc po gościncach drogach abo też w ciągnienu abo na Fortecach Zamkach Miastach y wsiach a to pod surową karą.

Artykuł 44

A ktoby na pospolitym złodzieystwie był poimany y oto przekonany ten ma być przez rozgi pędzony albo według okoliczności y uważenia sprawy na gardle karany.

Artykuł 45

Żaden officer żołnierzowi płace iego zatrzymać ani oney żadnym sposobem uszczerbiać niema ktoby się tego ważył taki stawiony przed Sąd iako niecnotliwy urzędnik karany będzie. Gdyby nam też szkoda iaka urosła żeby abo żołnierze zgłodu zachorzeeli abo umierali lubo też fortece nieprzyiacielowi poddali buntowali się abo uciekali tedy on iako ten ktory do tego nieszczęścia przyczynę dał y był powodem za to odpowiadać będzie.

Artykuł 46

Ktoryby żołnierz publice przy zgromadzeniu żołnierzow albo w ciągnienu o pieniądze zawołał albo się Lenungow upominał na gardło ma być karany iako Buntownik.

Artykuł 47

Nikt nie ma się ważyć złoczyńce żadnym sposobem zatrzymać albo go utaić albo do uciekania pomocnikiem być pod surową karą.

Artykuł 48

Nie ma w Garnizonie Naszey cierpiany być taki który już raz czci odsądzony albo był o jakie przewinienie w ręku katowskim.

Artykuł 49

Jeśli by się officerowie albo żołnierze mieli między sobą targać słowy niewłaściwemi zaczym nie mniej Pana Boga obrażać y honorowi żołnierskiemu przez to uyma się dzieie, wnet jeżeli by oto zapozwany był przed Sąd Wojskowy, a on by się do tego nieznał ten tę przymowisko nikomu przymowane szkodzić nie ma y obwiniony oto sprawować się będzie powinien.

A jeżeli by powtore tenże temu przymawia szkodliwie oczywiście tedy chociayby się tego parł a strona tego powodowa dowiodła by Nam dowodem słusznym karan ma być więzieniem, a potym powinien będzie przed Sędziami Wojskowymi to wyznać, że źle niecnotliwie mówił y utściwie przeprosić, a daley jeżeli by się to na tego pokazało rozsądek y skaranie surowe być ma według okoliczności.

Artykuł 50

Nikt nie ma się exkuzować pianstwem bo ieśli by pianym będąc przeciwko którego Artykułu zgrzeszył tym ostrzey ma być karany.

Artykuł 51

Aby tedy to cokolwiek wyżej się opisało y w Artykułach jest namienione tym prędzey i lepiej wykonane się mogło, y aby wszyscy chcieli tego przestrzegać mają tedy wszyscy officerowie y żołnierze nikogo niewylączając niżej opisaną przysięgę wykonać będą powinni.

Podpis Gubernatorski

Odcisk pieczęci generalnej (kameralnej)

Jurament

Underofficerowie, puszkarze, Wachmistrze i żołnierze pod tą chorągwią zgromadzeni przyrzekamy y przysięgamy Panu Bogu Wszechmocnemu w Trójcy Świętej Jedynemu, Jaśnie Oświeconemu Xięciu Jmci Hieronimowi Radziwiłłowi Staroście Krzyczewskiemu Panu Naszemu Miłościwemu posłusznie y życziwie, wiernie y ochotnie służyć chcemy w Garnizonie Słuckim pod komendą Jmci Pana Kapitana Stefaniego według powinności naszej y Artykułów nam teraz przeczytanych we wszystkich sprawach będziemy wiarę i podściwość Jaśnie Oświeconemu Xciu Hieronimowi Radziwiłłowi Staroście Krzyczewskiemu y Xiężnicie Jmci Franciszce de Szulsbach we wszystkim dotrzymamy y przy całości y obronie fortecy słuckiej y utrzymaniu iey Jaśnie Oświeconych Xiążąt Ichmościow mężnie wiernie i odważnie nie uwodząc się żadnymi obietnicami y korupcyami, nie obowiayąc się żadnych pogroźek obstawać będziemy, korespondencyi znikom y konszachtow żadnych na szkodę Xiążąt Ich Mościow czynić nie będziemy y owszem iezeliby co szkodliwego abo przeciwnego wiedzieli interesom Fortunie y Skarbowi Jaśnie Oświeconych Xiążąt temu wszystkiemu ile możliwości naszej zabiegać i Xięciu, gubernatorowi i komendantowi donosić tym, że sposobem przysięgamy Panu Gubernatorowi, Panu Kommendantowi y Panom Kapitanom, Porucznikom, y Chorążym im ieszcze wszystkim Panom officerom z całego Garnizonu Słuckiego, którzy się teraz albo potym będą, wszelaki im winne posłuszeństwo obowiązując takowe w Garnizonie we wszystkim y przystoynie szanować y cokolwiek nam rozkarzą lub na stanowisku, ciągnienu w szańcu, zamku y Fortecy albo gdziekolwiek indziej lub z chorągwią lub bez chorągwi ile kolwiek nam opowiedzą ochoczo poki ieno zdrowie nasze dopuści poydziemy a zgoła wszystko z ochotą powinniśmy pełnić y żadnych buntow przeciwko starszemu nieczynić pogotowi y uchoway Boże Rękę na nich podnieść, ale utsciwie, statecznie y mężnie iako na podściwych y wiernych należy żołnierzow stawać y zachować się mamy iako sprawiedliwie przysięgamy tak nam Panie Boże dopomusz y niewinna męka Syna Bożego, a iezeli nie sprawiedliwie przysięgamy Boże nas ubi na duszy y ciele.